

IIV Qashqadaryo akademik litseyi

Tarix fani o'qituvchisi

Poyonov Ixtiyor, Uzoqov Begali

Kalit soʻzlar. *Shayboniylar davrida tabiblar, “Chorbogʻ”, “kaxxollik”, “Davolash dasturi” tabiblikka oid asarlar.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Shayboniylar hukmronlik qilgan davrda Buxoro xonligida tibbiyot sohasida amalga oshirilgan ishlar, tabiblar faoliyati va ularning yozib qoldirgan asarlari hamda tabobat maskanlarida amalga oshirilgan ishlar, shuningdek, shifoxonalarning faoliyatilari haqida qisqacha maʼlumot beriladi.*

Shayboniylar hukmronlik qilgan davrda (XVI asr) mamlakatda tibbiyot anchagina rivojlandi. Deyarli har bir shaharda kasalxona, nogironlar uyi, dorixona, tibbiy maktablar boʻlar edi. Masalan, XVI asr oʻrtasida Toshkentning koʻrkam chekkasida, “Chorbogʻ” degan joyda maxsus kasalxona (“Shifoxona”) qurilganligi maʼlum. Bu yerda bemorlar va yaradorlar davolanganlar. Kasalxonalarda tajribali tabiblar ishlar edilar. Ular talabalarga tib ilmidan ham dars berar edilar. Chuqur bilimli boʻlgan bu tabiblar tibga oid asarlar ham yozganlar¹.

Tibbiyot sohasida qoʻlga kiritilgan yutuqlar karvon yoʻllarida tibbiy xizmat koʻrsatish rivojiga ham ijobiy taʼsir koʻrsatdi. Oʻrta asrlar davriga kelib bu sohada maʼlum yutuqlar qoʻlga kiritildi. Shaharlardan tashqari, yirik qishloqlarda va muhim bekatlarda ham savdo karvonlariga, yoʻlovchilarga tibbiy xizmat koʻrsatish yoʻlga qoʻyilib, bu bilan shugʻullanadigan maxsus tabiblar guruhleri shakllandi⁴⁴. Tibbiy bilimlar va tibbiy xizmat koʻrsatish sirlari odatda avlodan-

¹ Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmamatova Q.CH., Abdurashidova SH. A. Tibbiyot tarixi. - Toshkent.: 2014.- 114 b

avlodga meros sifatida o'tib, ko'plab tabiblar sulolalari paydo bo'ldi². Xususan, mintaqaning chekka hududlarida ham yo'lovchilarga va ulov vositalariga malakali tibbiy xizmat ko'rsata oladigan mahalliy tabiblar bo'lganligi manbalarda qayd etiladi³.

Shayboniyilar davrida o'zbekiston hududida yashagan yirik tabiblardan bizga Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandiy, Shoh Ali ibn Sulaymon al-Kaxxol, Sulton Ali Xurosoniy, toshkentlik Mullo Muhammad Yusuf tabib, Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kaxxol, Mir Muhammad husayn al Oqiliylar ma'lum. Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandiy 1545 yilda dorishunoslikga oid bir asar yozib, unda har xil shifobaxsh o'simliklarning xossalari, ularni izlab topish, dori tayyorlash va ishlatish usullarini batafsil bayon etgan. Kitobda turli dorivor o'simliklarning rangli rasmlari berilgan, dorixonada ishlatiladigan asbob-uskunalar, dori saqlanadigan idishlarning rasmlari ham keltirilgan.

Muhammad Husayn Miroqiyning bu kitobi dorixona xodimlari uchun dastur rolini bajargan. Undan tabiblar ham foydalanganlar, chunki ular bemorlarga dorini o'zlari tayyorlab berganlar. Shoh Ali ibn Sulaymon al-Kaxxol asli toshkentlik bo'lib, kaxxol ya'ni ko'z tabibi edi. Bu sohada u eng ko'zga ko'ringan mutaxassis hisoblanardi.

Shoh Ali ibn Sulaymon ham ko'p tabiblarga o'xshab o'z asarlarini she'riy uslubda yozgan. Masalan, uning "kaxxolik san'atiga bag'ishlangan "Risola" asari she'riy usulda yozilgan. Asarda ko'zning tuzilishi, ko'z kasalligining kelib chiqishi, ularni aniqlash va davolash masalalari bayon etilgan va bu kasalliklar uchun maxsus dori tayyorlash usullari ham ko'rsatilgan.

Sulton Ali Xursoniy Samarqand xokimi Abu Mansur Kuchkinchixon saroyida xizmat qilgan. Bu muallifning bizga ma'lum va mashhur asari "Davolash dasturi" dir. Asarda kishi organizmining barcha a'zolari kasalligini boshdan boshlab, oyoqgacha batafsil bayon etadi. Sulton Ali Xurosoniyning bundan boshqa "Muqaddimai dastur ul-iloj nomli asari ham bo'lgan. Bu asar ko'pincha

² O'rolov A. Samarqand shahrining o'rta asrlardagi davolash va shifobaxsh muassasalari ... –B. 234.

³ Logofet D.N. V gorax i na ravninax Buxari. –SPb., 1913. –S. 247.

oddiygina qilib “Muqaddima” deb atalib kelingan. Muallif “Muqaddima”ga oddiy asarga kirmay qolgan ba’zi masalalarni kiritgan.

“Muqaddima”ning muhim tomoni shundan iboratki, salomatlikni saqlash uchun qanday tadbirlarni amalga oshirib yurish usullari ko’rsatilgan. Mulla Muhammad Yusuf tabib toshkentlik kaxxol bo’lgan. Bu tabibko’z kasalliklaridan tashkari boshqa kasalliklarni ham yaxshi bilgan. Uni Samarqand xokimlaridan Abdullatifxon o’ziga shaxsiy tabib qilib tayinlagan. Muhammad Yusuf tabibning isitmali kasalliklariga bag’ishlangan “Isitmali aniqlash,“ tomir va peshob haqida risola” nomli asari ham ma’lum. Kitob ikki qismdan iborat bo’lib, birinchisida tomir urishining yil fasli, kishining ruhiyati va kasalligining turiga qarab o’zgarishi bayon etilsa, ikkinchisida so’z peshobga qarab kasalliklarni aniqlash usuli bayon etiladi.

Muallifning ko’z kasalligiga bag’ishlangan “Ko’z tabibning afzalligi” nomli kitobi ham mavjud asarida ko’z kasalliklari va ularning belgilarini tashqi tomondan turib belgilash usulini ko’rsatgan, davolash usullarini bayon etgan.

Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kaxxol ham toshkentlik ko’zga ko’ringan tabiblardan bo’lgan. Bu tabib toshkent xokimi – Muhammad Darvish Bahodirxon saroyida xizmat qilgan. Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kaxxolning mashhur asari “Kasallarni davolash” dir. Asar ikki qismdan iborat bo’lib, birinchisida barcha a’zolarida uchraydigan kasalliklar bayon etilsa, ikkinchisi turli xil dorilarga bag’ishlangan⁴.

Muhammad Oqiliy (Mir Muhammad Husayn al-Oqiliy) ham tabiblar oilasidan bo’lgan. Asli o’zi Xurosonlik edi. Lekin Mashhadda yashagan. Muhammad Oqiliy o’z kasbini yaxshi egallagan mutaxassis tabib bo’lgan. Olimning tibga oid bir necha asari bor. Shulardan bizga ma’lumi «Dorilar hazinasi» va “Korabodin” (farmakopeya) nomli asarlaridir. Muallif “Dorilar hazinasi” asarida turli kasalliklar, ularning belgilari, diagnostika va davolash usullarini bayon etgan. Kitobda organlarning yunoncha, arabcha va turkcha (o’zbekcha) nomlari berilgan. “Farmakopeya” da esa har xil dori moddalari,

⁴ Kadirov A.A. Istoriya myeditsini Uzbekistana. – Toshkyent: IPO Ibn Sini, 1994. – 223 s

ularning tayyorlash va ishlatish yo'llari ko'rsatilgan. So'nggi o'rta asrlarda elchilik missiyalari va yirik savdo karvonlari tarkibida maxsus tabiblar ham bo'lgan. Bu bir tomondan turli hududlar o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy aloqalar rivojiga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan tibbiy bilimlarning savdo yo'llari bo'ylab turli mintaqalarga tarqalishiga xizmat qilgan. Maxsus choparlar, ayg'oqchilar va davlat xizmatidagi boshqa kishilar odatda, eng zarur tibbiy dori-darmonlar, turli dorivor giyohlar bilan ta'minlanib, ular o'zlariga va sheriklariga birlamchi tibbiy yordam ko'rsata olish malakasiga ham ega bo'lishgan⁵.

Muallif "Dorilar xazinasini" asarida turli kasalliklar, ularning belgilari, diagnostika va davolash usullarini bayon etgan. Kitobda organlarning yunoncha, arabcha va turkcha (o'zbekcha) nomlari berilgan. "Farmakopeya" da esa har xil dori moddalari, ularni tayyorlash va ishlatish yo'llari ko'rsatilgan. Muhammad Oqiliyning kitoblari keng tarqalgan edi⁶.

Buxoroda aholi uchun sanitariya-gigiyena sharoitlarini yaratishda hammomlar muhim o'rin tutgan. Qadim zamonlardan buxoroliklar sog'lom va tetik bo'lish uchun haftada hech bo'lmasa bir marta hammomga kirib, cho'milish zarurligini yaxshi bilishgan. Shuning uchun shahardagi barcha guzarlar hududini qamrab olgan hammomlar tarmog'i vujudga kelgan. Hozir bu hammomlarning ko'pchiligi buzilib, faqat nomlari va qurilgan joylari ma'lum xolos. Misol uchun Amiri, Bibi xalfa, Gavkushon, G'oziyon, Domullo Sher, Zabuda, Ko'hak, Mavlono Sharif, Obu otash, Poyi ostona, Shishaxona, To'qumdo'zi, Xo'ja Porso, Naqib va boshqa nomlar bilan atalgan hammomlarni ko'rsatish mumkin⁷.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida nomlari keltirilgan tabiblar o'z davrida savdo bilan shug'ullangan savdogarlar va ularning karvonidagi yordamchilariga tibbiy xizmat ko'rsatishda jonbozlik ko'rsatgan. Ular tomonidan yaratilgan tibbiyot ilmiga oid kitoblar savdo karvonlari orqali boshqa mamlakatlarga ham olib ketilganligi manbalarda o'z aksini topgan.

⁵ Xo'jayev A. Turkiston tabobatining Xitoyga ta'siri // Moziydan sado. –Toshkent, 2006. –№ 3 (315). –B. 46-48

⁶ Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmatova Q.CH., Abdurashidova SH. A. Tibbiyot tarixi. - Toshkent.: 2014. - 114 b

⁷ R.M.Ahmedov, N.N.Naimov. Buxoro tibbiyoti tarixi. Buxoro, 2009

1. Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmamatova Q.CH., Abdurashidova SH.
A. Tibbiyot tarixi. - Toshkent.: 2014.- 114 b
2. O'rolov A. Samarqand shahrining o'rta asrlardagi davolash va shifobaxsh muassasalari ... -B. 234.
3. Logofet D.N. V gorax i na ravninax Buxari. -SPb., 1913. -S. 247.
4. Xo'jayev A. Turkiston tabobatining Xitoyga ta'siri // Moziydan sado. - Toshkent, 2006. -№ 3 (315). -B. 46-48
5. Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmamatova Q.CH., Abdurashidova SH.
A. Tibbiyot tarixi. - Toshkent.: 2014.- 114 b
6. R.M.Ahmedov, N.N.Naimov. Buxoro tibbiyoti tarixi. Buxoro, 2009